

נינה פינטו־אבקסיס ז"ל

ד"ר נינה פינטו־אבקסיס (אפריל 1971 – יולי 2019) הייתה פולקלוריסטית, אתנוגרפית, חוקרת תרבות יהודי ארצות האסלאם ויהודי תטואן שבמרוקו הספרדית וסופרת. היא הייתה חוקרת צעירה ומבטיחה, שהשיגה הישגים מחקריים מרשימים בפרק זמן קצר למדי, מאישור עבודת הדוקטור שלה בשנת 2007 ועד התגברות מחלתה בשנת 2017, ומפעלה המחקרי נקטע בטרם עת. במהלך העשור האחרון היא תפקדה

כאישיות ציבורית, מפני שגילמה את פניה של קהילת יוצאי תטואן בישראל כמעט בכל הקשר אפשרי. מחקריה של פינטו־אבקסיס, אשר נולדו והתהוו מתוך תחושת שליחות ציבורית, יצאו את כותלי האקדמיה אל הציבור, ומצאו להם שם פינה חמה של אמפתיה והתחברות לשורשים. היא קיבלה עליה במודע להציל תרבות נכחדת ושפה נכחדת ולא לתת להם לשקוע בבכני השכחה של ההיסטוריה של מדינת ישראל וההיסטוריה של קהילות ישראל בתפוצות. כך הפכה לא רק למתעדת תרבות ומשמרת תרבות אלא גם למחיה של תרבות. לא מופרך לקבוע כי העולם החכתי של קהילת יוצאי תטואן נוכח היום בישראל במידה רבה בזכות פעילותה המדעית – למעשה הוא כלל לא היה נוכח בשיח הציבורי לפני שהחלה לפרסם את מחקריה.

פינטו־אבקסיס נולדה בעיר אשקלון להורים שהיגרו לישראל מתטואן שבצפון מרוקו. אביה מהנרס בניין, ואימה עבדה בבנק. בפתח ספרה הראשון מתחה קווים לבית גידולה, שבו התעצבה דמותה כחוקרת יוצרת, ושהיה מקור השראה למחקריה:

'מאיזו עדה אתם?' שואלת אותי המורה בבית הספר היסודי. 'מרוקאים ממרוקו', עונה לי אבא, 'תגידו ספרדים' מציינת אמא ברקע. השאלה

הסטנדרטית הזו הובילה לשאלות שנשאלו לאורך שנים רבות על מהות השפה שבה דיברנו בבית, אם היתה זו ספרדית או לאדינו כפי שדיברו היהודים מטורקיה, יוון או בולגריה, על מורכבות הזהות של הוריי, ילידי טטואן שבצפון מרוקו, ועל זהותי שלי בהיותי בת ליוצאי טטואן בישראל.¹

למורכבות שתיארה פינטוראבקסיס ניתן להוסיף את הולדתה באשקלון, עיר פריפריה בישראל, ואת היותה אישה – שני מרכיבים משמעותיים בזהותה, שהשפיעו באופן מכריע על מחקריה ועל יצירתה הספרותית.

פינטוראבקסיס למדה בבית הספר היסודי ובבית הספר התיכון בעיר הולדתה. היא למדה לתואר ראשון (1991) ותואר שני (1995-1999) בחוג לספרות עברית באוניברסיטה העברית בירושלים. במקביל ללימודיה כתבה והגישה את תוכנית הרדיו לספרות 'קראתי ספר' ברשת א של 'קול ישראל' (1995-1996), ובהמשך שימשה ככתבת לענייני משטרה בעיתון 'הארץ' (1999-2000).

בשנים 2001-2007 למדה לתואר שלישי בחוג לספרות עברית ופולקלור יהודי והשוואתי באוניברסיטה העברית וכתבה עבודת דוקטור בהנחייתם של פרופ' גלית חזן-דוקם ופרופ' יעקב בן-טולילה, בנושא 'הומור ככינויים בקרב יהודי טטואן דוברי החכתייה: זהות פרטית מול זהות קולקטיבית'.² על מחקרה זה זכתה בפרס על שם רפאל פטאי מטעם האוניברסיטה העברית ובפרס מכון בן-צבי לעבודת דוקטור. פינטוראבקסיס עסקה בפעילות הוראה ענפה, לימדה קורסים וחנכה תלמידי מחקר. בשנים 2001-2008 לימדה במחלקה לספרות עם ישראל ולימודי הבעה עברית במכללה האקדמית אשקלון. משנת 2001 נמנתה עם סגל ההוראה באוניברסיטה הפתוחה, ריכזה שם את הוראת הספרות העברית, ולימדה בתוכנית ללימודי תרבות לתואר שני. החל משנת 2009 לימדה קורסים בתחום הפולקלור במרכז סלטי לחקר הלאדינו במחלקה לספרות עם ישראל באוניברסיטת בריאילן, ומשנת 2012 הייתה עמיתת מחקר במרכז.

תחום התמחותה העיקרי של פינטוראבקסיס היה חקר הפולקלור והלשון של יהודי מרוקו הספרדית, ובתוך כך בחנה את הווי חיים בארץ המקור ואת משברי הזהות שחוו עם הגירתם לישראל. בשנת 2014 הוציאה לאור בהוצאת מכון בן-צבי את הספר 'הטווס, המגוהץ וחצי האישה: כינויים, הומור ופולקלור בשיח היום-יום של יהודי טטואן דוברי החכתייה'. בספר הציגה את סיפורה של קהילת יהודי טטואן – בעבר במרוקו ובהווה בישראל – באמצעות

1 פינטוראבקסיס, הטווס, עמ' יא.

2 פינטוראבקסיס, הומור.

ניתוח הכינויים הפרטיים הייחודיים שניתנו לאנשיה בשפת החכתייה. היא גם עסקה בביטויי פולקלור רבים המהדהדים בכינויים הנדונים: פתגמים, אמרות, בדיחות ואנקדוטות, שירים עממיים, שירי ערש וגם טקסים ומנהגים שהיו נהוגים בתטואן ובקהילות הסמוכות אליה. מתוך ניתוח הכינויים והתמורות שחלו בהם הסיקה פינטראבקסיס מסקנות תרבותיות על מעמדה של האישה בחברה היהודית, על תהליכי בידול בין הקהילות במרוקו ועל מערכת היחסים של הקהילה היהודית עם הכובש הקולוניאלי ועם אוכלוסיית הרוב המוסלמית. כחוקרת יסודית ויצירתית היא צירפה לספר מאגר של הכינויים שנתחו בלוויית תרגום לעברית והפנתה לעמודים שבהם מופיע כל כינוי בספר. וכן צירפה לספר תקליטור ובו קובצי שמע ווידאו הכוללים עדויות בעל-פה ששימשו אותה במחקר. הספר זכה בפרס יצחק בן-צבי לחקר קהילות ישראל במזרח וקהילות ספרד ופזורתן לשנת תשע"ה. בנימוקי השופטים נכתב בין היתר:

ספרה של ד"ר נינה פינטראבקסיס תורם תרומה רבת ערך לתחום שלא זכה עד עתה לתשומת לב רבה במחקר. זוהי תרומה שבגינה עשוי העיסוק בתחום זה לעבור מן השוליים אל המרכז, שהרי המידע המתגלה בספר על אודות קהילה ייחודית זו בתוך קהילות ארצות האסלאם, יש בו כדי לעודד עריכתם של מחקרים נוספים שיתרמו להיסטוריוגרפיה של קהילת תטואן ואחיותיה.

ד"ר פינטראבקסיס הוציאה אפוא מתחת ידה ספר שהוא בבחינת פרי הראוי לציון מיוחד בשל היותו מחקר שלם, בשל, קריא, מלא וגרוש במידע, שהכותבת מוכיחה בו בקיאות היסטורית, לשונית ותאורטית, כך שהוא יכול לשמש כמופת וכתשתית למחקרים נוספים.³

בשנים האחרונות חקרה פינטראבקסיס היבטים שונים של פעילות גומלין בין-תרבותית בין יהודים, מוסלמים ונוצרים בעיר תטואן כפי שהם משתקפים בסיפורים עממיים, בטקסים, באמירות פואטיות מן הרחוב ובשפת החכתייה, ומחקר זה הניב את ספרה 'תטואן: אתר של מגעים בין תרבויות', שטרם יצא לאור. במחקרה השתמשה בשיטות עבודה מתחומי הפולקלור ולימודי התרבות, חקר הספרות העממית, הסמנטיקה והסוציולוגיית הסיקרה. הספר עוסק בשש סוגיות מרכזיות מהווי חייהם של יהודי תטואן שטרם נדונו במחקר באופן ממוקד: הסיפור העממי 'האבן שנפלה מן השמיים', סוגת מחמאה בשם פירופו, טקס הנוצ'ה דה פניוס, אופייה של שפת החכתייה היום, שירתו של המשורר מואיז בן-הראש וטרטו של נעם אדרי 'עליה'. מקצת הסוגיות הללו

התהוו בתטואן, ומקצתן נולדו עקב המפגש עם מדינת ישראל, אך בכולן חלו שינויים מתוך מגעים עם בני תרבויות אחרות – בין שאלו בני הדתות האחרות בתטואן ובין שאלו בני התפוצות היהודיות הרבות בישראל. למרות ההבדלים בין הסוגיות, ראתה פינטור־אבקסיס בכל אחת מהן מעין כמוסת תרבות שניתן להביט בתנועתה בשלושה צירים: ציר המקום – מקום ביצועו של פריט התרבות; ציר הזמן – התקופה שבה הוא מבוצע; ציר המבצע – האדם שמבצע אותו. היא הציעה המשגה התקפה לכל הביטויים התרבותיים שנדונו בספר, וזו שרירה גם לפריטי תרבות של קהילות יהודיות ולא־יהודיות אחרות. פינטור־אבקסיס עברה על ספר זה עד אחרון ימיה, והוא יראה אור בחודשים הקרובים בהוצאת מכון בן־צבי.

במקביל לכתיבה המחקרית ולפעילות החוץ־אקדמית לקהל הרחב כתבה פינטור־אבקסיס ספרות יפה. היא ראתה קשר ישיר בין הכתיבה המחקרית לכתיבה הספרותית והעידה על כך בריאיון:

[כתיבת הפרוזה נובעת] מההתבוננות שלי, במקצוע שלי אני חוקרת פולקלור, אני מתבוננת גם באנשים, וגם בתרבות וגם בחברה. ההתבוננות הזאת הביאה אותי גם באיזשהו אופן לכתוב פרוזה מהחומרים האלה שבהם אני מתבוננת, שזה גם במחלות, וגם באנשים שנמצאים סביבי ועוברים דברים לא פשוטים, וגם בי עצמי, במה שעוטף אותי [...] האינטימיות, הקשרים בין אנשים, למה בין שני אנשים נוצרת אינטימיות ברגע? אלה דברים שמאוד מעניינים אותי ואני מנסה ללכוד אותם בתוך הספר.⁴

בשנת 2017 ראה אור ספרה 'סיפורים אינטימיים', ובשנת 2019 – הספר 'מחר אני הולכת'.⁵ שניהם אוספי סיפורים קצרצרים השייכים לסוגה סיפורת בזק (flash fiction), ושנעים בין סיפורת לממואר. הסיפורים חושפים קטעי חיים ללא רצף כרונולוגי, ולכל אחד מהם גרעין סיפורי ועלילה שלמים והוא עומד בפני עצמו. הסיום המפתיע ועוצר הנשימה של כל סיפור כופה על הקוראים הפוגה מהקריאה ומחשבה מחודשת על הסיפור. יגאל שוורץ ערך את הסיפורים לחטיבות שיוצרות כל אחת סיפור קצר ומהודק הממוקד בנושא, באירועים או בדמויות. והחטיבות מתחברות יחד לרומן שלם שהקוראים מרכיבים, אם בשבילים שסימן שוורץ ואם בשבילים לא מסומנים שכל קורא וקוראת בוחרים לצעוד בהם.

4 הריאיון שודר בתוכנית 'קפה גיברלטר' בתחנת 'כאן תרבות'

ביום שישי, 11 באוקטובר 2017, בשעה 10:00.

5 פינטור־אבקסיס, סיפורים; פינטור־אבקסיס, מחר.

הסיפורים בקובץ 'סיפורים אינטימיים' חושפים קטעים מחייה של אישה צעירה, החל בילדותה ובנעוריה באשקלון, עבור באהבותיה הראשונות, בחיי נישואים ובהורות, וכלה בהתמודדותה עם מחלת הסרטן של אימה. נושאי המחקר האקדמי של פינטראבקסיס משתלבים באופן הרמוני בקובץ הסיפורים. בכמה וכמה מן הסיפורים מופיעים ביטויים ושברי משפטים בשפת החכתייה, לרוב בדברים שאומרת אימה של המספרת, דודותיה והסבתות שלה. אין זה מקרה – הנשים הללו, שהקיפו את פינטראבקסיס, היגרו מתטואן לישראל, והן שרידים לעולם תרבותי שלם שעומד להיעלם, ושהיא ביקשה לתעד במחקריה ובעקיפין גם בשני קובצי הסיפורים שכתבה. הספר זכה להצלחה ומקצת סיפוריו הועלו על הבימה בהפקה תיאטרלית ספרותית בתיאטרון 'הבימה'. וכך כתב חוקר התיאטרון נפתלי שם־טוב בסיכומו של מאמר ביקורת שבו עמד על ערכו של המופע:

הקהל והמבצעות על הבמה שותפים יחדיו ליצירת הקשר וההמשכיות עם שפת החכתייה ותרבותה, לא כהצהרה כללית אלא דרך הסיפורים האינטימיים ביותר, השוזרים יחדיו בין האוניברסלי לאתני, ובין האישי לחברתי [...] הבימוי הרגיש של אמיר קריאף והמשחק המדויק של נילי צרויה ומיכל ויינברג, בליווי המוסיקלי של אבי בנימין, מעצבים על הבמה קול עוצמתי, מובהק וצלול הנאבק וחוגג, כואב ומתרגש, ההופך את האוטוביוגרפיה האינטימי לחלק מפסיפס קהילית־תרבותי רחב המסרב להיעלם ומתעקש להמשיך ולהישמע.⁶

הספר 'סיפורים אינטימיים' יצא לאור בקיץ 2019 במדריך בתרגום לספרדית.⁷ ביולי 2019 ראה אור ספרה השני של פינטראבקסיס, 'מחר אני הולכת', שבו חשפה את התמודדותה עם מחלת הסרטן בשלוש השנים האחרונות. הספר מלווה את נינה, בת דמותה של פינטראבקסיס, בניתוח ובטיפולים הכימותרפיים ובהתמודדות של המשפחה והחברים עם הבשורה ועם השלכות המחלה על חיי יקירתם ועל חייהם שלהם. נינה מודעת למצבה ומשלימה עם אי יכולתה להילחם במחלה, ולכן בוחרת בעקרון ה'כאן ועכשיו', כלומר היא בוחרת בכל מה ששווה לחיות עבורו ומממשת אותו בלי מעצורים, בלי גבולות, בכל מחיר. על כן לצד נרטיב של חולי, מוות ואובדן הספר אוצר רגעי אושר מלאי חיים, שמחה ואהבה.⁸ בריאיון אחרון שנתנה פינטראבקסיס, לתוכנית

6 שם־טוב.

7 פינטראבקסיס, סיפורים (ספרדית).

8 לביקורת על הספר שפורסמו בעיתונות הכתובה ראו לדוגמה:

גדג'; מודשיין; אביטוב; ווי.

הרדיו 'כאן לאדינו', וששודר רק לאחר מותה, היא התייחסה למשמעות השם שבחרה לספר, 'מחר אני הולכת':

גם הספר עצמו אנחנו רואים שיש שתי פנים למשפט הזה: 'מחר אני הולכת', זה יכול להיות מאוד פסימי, מחר אני הולכת, ואני לא אהיה כאן, ו'מחר אני הולכת', מחר אני יכולה לצעוד, כאשר לא צעדתי אחרי ניתוח אחרי אשפוז, מחר אני כבר יוצאת, פוסעת, הולכת, וזה מאוד אופטימי. אז יש את שני הצדדים האלה בתוך הספר.⁹

המחלה שעליה כתבה פינטו־אבקסיס הכריעה אותה ב־22 ביולי 2019, והיא נקברה לבקשתה בעיר הולדתה אשקלון. היא הותירה אחריה בעל, בן ובת, הורים, אח ואחות ומאות חברים וחברות אוהבים, הכואבים את לכתה בטרם עת. בלוויה ספדה לה מורתה, פרופ' גלית חזן־רוקם, ובין היתר סיפרה על מפעלה המחקרי וחשיבותו:

המחקר שלך הוא מחקר למופת, הפעלת בו כלים לשוניים, ספרותיים ופולקלוריים מסורתיים ועדכניים, וחשיבותו תמשיך להדהד במסורת המחקרית כאן ובעולם בזכות אותם חלקים של עבודתך שכבר תורגמו ואלה שעוד יתורגמו. עברת באופן יסודי ושיטתי, ראינית, קראת מסמכים מהארץ וממרחקים, והצבת בניין לתלפיות של תרבות ופולקלור שבוכותך ייכון לעד, ומאות ואלפי אנשים יוכלו ללמוד ממנו על ההדר שהייתה תטואן, העיר שבליבך. באיזו שמחה נסעת אליה, עיר ואם, ירושלים הקטנה שלך, ושלחת ממנה רשמים, תמונות וסרטונים, שמכולם נשבה רוח של התאהבות מחדש במה שתמיד אהבת, אפילו לפני שראית כמו עינייך. וכמו תמיד חלקת בשפע ובנדיבות את מה שהתרחש בליבך כשראית את מה שכבר ידעת מסיפורים ומצילומים.

בין התנגדות להתפרסות: מפעלה המחקרי של פינטו־אבקסיס

שני מהלכים גדולים הנחו את מפעלה המחקרי של פינטו־אבקסיס: מהלך של התנגדות ומהלך של התפרסות. שני המהלכים הללו נבעו זה מזה והשלימו זה את זה לכדי מפעל מחקרי קוהרנטי ושלם, והם החלו להתגבש כבר בשלב לימודי הדוקטורט. עבודה מדעית הנעשית מתוך התנגדות דורשת כמובן

9 הריאיון שודר בתוכנית 'כאן לאדינו' בתחנת 'כאן תרבות' ביום שישי, 28 ביולי 2019, בשעה 15:00.

אסרטיביות, אומץ וכיטחון עצמי מצידה של החוקרת, אבל בעיקר את היכולת להבין הבנה עמוקה את המהלך המחקרי הקיים ולייצר לו חלופה מודעת. הסכנה בעבודה כזאת היא כמובן חוסר התקבלות, בגלל הערעור הבסיסי הטמון בה. פינטוראבקסיס הייתה מודעת לסכנה זו וקיבלה אותה בהשלמה, ולאחר מכן הוכיחה לעצמה ולקהילה המדעית שההסתכנות הייתה כדאית – לא רק למענה אלא למען הקהילה התטואנית כולה. קולה היה קול ברור וצלול, לא מתחסד ולא מתנצל, וההתרסה של הקול הזה הצליחה במפתיע לאגד סביבה קואליציה.

במקביל למהלך ההתנגדות של פינטוראבקסיס התפצל עולמה המחקרי לרוחב במהלך עשר שנות פעילותה המחקרית. ראשיתו בנקודה אחת קטנה יחסית, בעלת אוריינטציה אקדמית מובהקת, ממנה הלכו והתפצלו שבילי מחקר, ובהמשך הסתעפו שבילים אלו והובילו למקומות שהמחקר הקלסי אינו מגיע אליהם בדרך כלל. כלומר המהלך הכללי היה מהלך של התפרסות. לא תמיד התפרסות היא מהלך מחקרי מומלץ, ודאי לא בתחילת הדרך, אולם במקרה הספציפי של חקר התרבות התטואנית הנכחדת הייתה ההתפרסות לא רק מומלצת אלא אפילו רצויה ואפשר שהייתה בלתי נמנעת.

נקודת המגוון של מפעלה של פינטוראבקסיס היא כאמור עבודת הדוקטור. בעבודה זו היא כוננה את נוכחותו של הפולקלור התטואני הדבור, ומשם התחילה לעסוק מאוחר יותר בעולם הריטואלים, הדימויים החזותיים, היחסים החברתיים והעולם החומרי של יהדות תטואן. ומעולם עשיר זה המשיכה אל בעיית הדימוי העצמי של עולי ארצות האסלאם ומעמדם בחברה הישראלית.

מהלך ההתנגדות בא לידי ביטוי בעבודת הדוקטור בהחלטה לחקור תחום נידח, שעמד בשולי המערכים המחקריים הגדולים שהציבה האקדמיה בתחום חקר קהילות ישראל והפולקלור היהודי, תחום נידח אפילו עבור פולקלוריסטים, שמורגלים בעיסוק בחומרים שנחשבים שוליים. כמו כן היה משום התנגדות בהחלטה לעסוק במסורת הקיימת כמעט אך ורק בעל-פה ובלשונה של קהילה מצומצמת מאוד, מסורת הנמצאת למעשה בשלב מתקדם של הכחדה. בהיות החכתייה שפה דבורה בלבד, מתחבר מחקרה של פינטוראבקסיס אל מחקריהם של גדולי הפולקלוריסטים והאתנוגרפים שחקרו תרבויות על-פה, ושהציבו מסד מחקרי חשוב ביותר, וכן הוא משתלב בדיון העכשווי במאפיינים המקנים לטקסט את מהותו האונטולוגית.¹⁰

לבד מן ההתנגדות לגישתם של קובעי הטעם באקדמיה היה על פינטוראבקסיס לגבור על סרבנות מצד מידענים אשר סירבו במודע לשתף עימה

פעולה. בספרה 'הטווס, המגוהץ וחצי האישה' היא העידה על התמודדותה עם קושי זה בתחילת הדרך:

תהליכי היפתחות המידענים למחקר בחכתייה היה כרוך אפוא, לעיתים, בחוסר שיתוף פעולה. עם תחילת המחקר סיפרתי להוריי כי אצטרך לעסוק גם בחכתייה ותגובתם הראשונית היתה: איך נוכל לעזור לך? אנחנו לא יודעים דבר בחכתייה. ככל שנברתי בשפה ובביטוייה ושאלתי עוד ועוד מידענים מקבוצת חבריהם הקרובה, ולאחר מכן הרחוקה, החלה גם אצל הוריי אט אט היענות שחשפה מן החכתייה הרדומה. ככל שהתקדם המחקר, ובעיקר לאחר שבני תטואן ראו כי התייעוד קיבל הכרה אקדמית וזוכה לפרסום בכנסים, החל שיתוף הפעולה בסוגיית החכתייה לקבל תאוצה. בערבים מאורגנים שערכה אמי בהשתתפות בני תטואן רבים, הניסיון להעלות זיכרונות מן העבר החכתי הפך למעין פעולה של שחרור והתפרקות מנושא שהיה טאבו אסור ומסוגר. לא מעט מידענים, בני תטואן, אינם מוכנים להודות שהם דוברי חכתייה או אפילו שהם מכירים אותה. במקרים מסויימים טענו מידענים כי אינם מכירים מילים שגורות (היו אלה בעיקר המילים בעלות היסוד הערבי), אך במהלך הראיונות עמם חייכו וצחקו למשמע מילים אלה, ובוודאי שהבינו את הכוונה. במקרים אחרים הפנו אותי מידענים שביקשו להתנער מן השפה לדוברי חכתייה מובהקים אחרים – היו אלה בעיקר המידענים המבוגרים יותר, בני הגילים 70-90, שהפנינו יחס מרוחק יותר כלפי החכתייה, שכן הם היו דור ראשון או שני לשינוי ולמעבר מחכתייה לספרדית בתור שפת אם.¹¹

החשוב מכול, ההתנגדות של פינטראבקסיס כחוקרת באה לידי ביטוי גם בחיפוש המתמיד אחר הקול הנשי המושתק במסגרת הכללית של כינויים חכתיים ושל התרבות התטואנית. הזווית המגדרית, שמעולם לא נעלמה ממנה, זימנה לה אפשרות לעסוק בהייררכיות של שוליות במערך התרבותי של בני מרוקו הספרדית וצאצאיהם בישראל, וסייעה לה להבליט את השינוי שעברה החכתייה בישראל עם התקבעותה כלשון נשית מובהקת.

במהלך ההתפרסות של מחקרה הפך הנושא המצומצם יחסית של כינויים לנקודה ארכימדית שממנה נפתח דיון רחב ועמוק בתרבות התטואנית בפרט ובתרבות יהודי המזרח בכלל וכן במשברי הזהות של יהודים יוצאי ארצות האסלאם. דיון זה החל במאמר על חג הפסח בתטואן ונמשך בהרצאות אקדמיות

11 פינטראבקסיס, הטווס, עמ' יג.

על אודות הסיפורים 'האבן שנפלה מן השמיים' ו'שמלת החתונה התטואנית' וכן בהרצאות על אודות סרטו של נועם אדרי 'עליה' ועל שירתו של מואיז בן-הראש, אף הוא בן תטואן.¹² נוסף על אלה בשנת תשע"ו הוציעה פינטור-אבקסיס ל'בית התפוצות' לפתוח קורס לקהל הרחב על ההיסטוריה והתרבות של יהודי מרוקו, והציעה לשמש היועצת האקדמית לקורס. שנה לאחר מכן אכן נפתח הקורס והשתתפו בו מיטב החוקרים של יהדות מרוקו בישראל בריסציפלינות שונות. הקורס כלל שלושים הרצאות בחמישה עשר מפגשים. הצלחת הקורס הביאה את 'בית התפוצות' לפתוח קורס נוסף, בשנת הלימודים תשע"ח, ובעקבותיו התקיים קורס המשך בשנת תשע"ט, וגם בשנת תש"ף יתקיים קורס המשך. אף השתתפותה של פינטור-אבקסיס בקבוצות שונות של אינטלקטואלים מזרחים ובשיח המזרחי החדש בשנים האחרונות הייתה חלק ממהלך ההתפרסות.

במקביל, החל משנת 2007, עסקה פינטור-אבקסיס בתרבות התטואנית בשורה של טורים בעיתונות, ראיונות לרדיו ולטלוויזיה, הרצאות לקהל הרחב, דיונים ברשתות החברתיות, שחזור טקסים עממיים ואפילו כתיבה של ספר הפרוזה 'סיפורים אינטימיים', שכאמור היה בסיס למופע תיאטרלי-ספרותי שמשך קהל של מאות. מה שהתחיל בהיקף קטן באירועי ההשקה של ספרה המחקרי, נמשך בהיקף גדול בהפקה הבימתית: בני הדור הראשון, השני, השלישי והרביעי קיבלו לגיטימציה מסוג חדש לשפת ההורים ולתרבות ההורים הנשכחת; העיר תטואן זכתה לראשונה להכרה בייחודה; והחכתייה, שפתם של אנשי תטואן, החלה להיות מונכחת מחדש, בחסות אקדמית. פרסומיה של פינטור-אבקסיס הוציאו לאור תרתי משמע את תסביכי הזהות של יוצאי מרוקו הספרדית, הנבדלים מיוצאי מרוקו הערבית, ובתוך כך חשפו כמובן את פרקטיקת התיוגים והתייגים של עדות ותפוצות, אשר גרמו מלכתחילה לשתיקה, לשכחה ולהרחקה שאפיינו את בני הקהילה. פריחתה מחדש של החכתייה מיתגה את תטואן כמקום מסמן זהות ייחודית וחיובית. התוצאה היא איחוד הקהילה הבסיסית ואפילו הרחבתה באמצעות משתתפים נוספים, הן בני הקהילה שחזרו לשורשים והן משתתפים מזרחים.

פינטור-אבקסיס, שמתחילת דרכה הייתה חוקרת משתתפת, השתמשה במודע בביוגרפיה האישית והמשפחתית שלה, וזו התלכדה עם הביוגרפיה הקבוצתית, והפכה למבוע של מכלול יצירתה. תטואן, עירה האינטימית, הפכה למטונימיה שלה עצמה. העיר הלבנה, ירושלים הקטנה, פתאום הייתה ליש קיים, לעוברת, לנקודה בעלת משמעות במפת מרוקו.

12 ראו: פינטור-אבקסיס, פסח; פינטור-אבקסיס, הקשת.

עבודת השרה הייתה השיטה המרכזית שבה אספה נתונים, והיא הייתה חוקרת קלסית בשיטה זו – היא ידעה לרכוש את אמונם של המידענים ולהוכיח להם עד כמה עדויותיהם חשובות, והשכילה לאסוף סביבה קהילה עצומה של מכרים ושחורים ולטעת גם בהם את הניצוץ התואני. מתוך קבוצה מצומצמת מאוד של מידענים נוצרה תמונת התרבות המלאה, בתהליך של בנייה מלמטה למעלה (Bottom-up approach), גישה מחקרית המבקשת להסיק מסקנות מרמת הפרט לרמת הכלל. גישה זו מאפיינת את עבודתם של פולקלוריסטים רבים, הנוטים לצמצם את שדות המחקר ולהקדיש תשומת לב רבה למספר כיחיד, כיש מפרש. קולותיהם של כמה מספרים מאפשרים לחוקר לבנות באופן אינדוקטיווי אמירה משותפת.

ניתן לכוון את שיטת העבודה הזו מתודולוגיית רשת, רשת העשויה קווי אורך היסטוריים וקווי רוחב השוואתיים, בעיקר באמצעות הסיפורים האישיים, העוסקים בכל הנושאים שחקרה פינטוראבקסיס. המטרה הייתה לתפוס את המציאות כרצף של סיפורים אישיים, ולהפוך את המסורת המשפחתית לסיפור תרבותי. מכיוון שהסיפור נטוע במרחב, הוא מבנה מחדש את המרחב, ויוצר מחדש זהות קבוצתית. בגישה זו סיפורים קטנים רבים בונים יחד, באופן אינדוקטיווי, סיפור אחד גדול. זהו לא רק הסיפור של האנשים, זהו גם סיפור של המקום. כל הסיפורים התואניים הם חלק מאותו שיח, שהוא שיח שחזור של הוויה, של הזמן והמקום התואניים. וכך כתבה פינטוראבקסיס במבוא לספר 'הטווס, המגוהץ וחצי האישה':

שמחה היא לי להציג מחקר שבו שיתפו עמי פעולה מידענים רבים, אשר מפגישה לפגישה עמם חשפו טפח ועוד טפח מזיכרונות החכתייה האבודה שלהם, טיילו עמי בדמיונם ברחובות תואן, מחוז חפצם, ונתנו דרור לשפה שהוריהם ומוריהם אסרו עליהם לשוחח בה, כיון שהיו צריכים לדבר 'ספרדית של ספרדים'.¹³

הדברים הללו מעידים על תופעה נוספת: ההשתקה של הלשון החכתית נוצרה כבר בתואן, על ידי אנשי הממסד, והיא החמירה בישראל, בשל הזהות המרוקנית שנכפתה על התואנים. בישראל הם הפכו להיות שוב מיעוט בתוך מיעוט. אולם התרבות שזיהתה את עצמה עם השולי, הנמוך והנחות, קיבלה לגיטימציה מחודשת באמצעות פעילות רב ערוצית. פינטוראבקסיס ידעה לדבר לא רק חכתייה – היא שלטה גם בשפה האקדמית, בשפה הפופולרית ובשפה האומנותית.

13 פינטוראבקסיס, הטווס, עמ' יד.

בשלב המחקר הראשונים אספה פינטראבקסיס מידע על תטואן גם מתוך ממוארים כתובים. הספר 'זכרונות אדריאנוס' מאת מרגריט יורסנאר (Jusenar) וספריהם של הפילולוגית והסופרת אלגריה בנדלאק (Bendelac) ושל הפסיכיאטר והחוקר סזאר חוארוס אורטגה (Ortega), ששימשו אותה לשם איסוף מידע, אפשר שגם נטעו בה את הרעיון לפנות אל תחום הספרות היפה ושימשו לה מופת, הולידו את הרצון להשאיר גם בתחום זה משהו מהעולם התטואני במרוקו ובישראל. אף הטריולוגיה התטואנית של מואיז בן-הראש שייכת לקבוצת היצירות ספרות על מרוקו הספרדית.¹⁴ כאן ניתן לזהות את ערש הולדתו של ספר הפרוזה הראשון של פינטראבקסיס 'סיפורים אינטימיים'. בנקודה זו התאחדו מהלך ההתנגדות ומהלך ההתפרסות, והתלכדות זו הפכה את מפעלה של פינטראבקסיס, על כל מופעיו וסוגי השיח שייצר, למפעל הנצחה תרבותי, שיש לו גם סממנים של מפעל תחייה של לשון האם הנכחדת, ושיש לו השפעה ממשית על המציאות. למעשה כלל תוצרי העבודה של פינטראבקסיס הם ניסיון פרטי שלה לקיים דיאלוג בין מכלול זהויותיה: אישה, מזרחית, מרוקאית, ספרדייה, תטואנית, בת, אם, רעיה, נכדה, חוקרת, דור ראשון בארץ, אשקלונית, דרומית. היא הפכה לחברה בקהילה, חוקרת של הקהילה, דוברת שלה ונציגתה בשיח האקדמי והציבורי. מבחינת היחס בין מפעלה המחקרי והספרותי לעולמה האישי היא דומה לז'קלין כהנוב, אשר שרטטה בכתביה את הריוקן התרבותי של קהילה יהודית באגן הים התיכון, ושנעה בין כתיבה אישית, ספרותית ואקדמית, בנסותה לפצח את חידת זהותה שלה. לא זו בלבד אלא ש'יומן מחלה' של כהנוב מהדהד בכל עוצמתו ביצירתה הספרותית של פינטראבקסיס ובגורלה.¹⁵

העיסוק בתרבות התטואנית היה עבור פינטראבקסיס שליחות, מפעל חיים. היא הקדישה את חייה למחקר התרבות ולהפצתה בכל המישורים האפשריים.¹⁶ טשטוש הגבולות בין גבוה לנמוך, בין פופולרי לאלטיסטי, יצר את פסיפס התוכנות שעלו ממחקריה. מחקרים פורצי דרך לעולם נוטים לסטות מן הסייגים המקובלים. ההיסטוריון של המדע תומס קון הבהיר בספרו 'המבנה של מהפכות מדעיות' את המלכוד המדעי שבו המדען שבוי בפרדיגמות קיימות, המכתיבות לו שפה וכלים, ואת הקושי להיחלץ מתוך הפרדיגמה כדי לפתור בעיות שלא באו על פתרונן, בעוד המדען נזקק לאותה שפה עצמה. קון הדגיש בעיקר

14 בן-הראש, מפתחות; בן-הראש, לוסנה; בן-הראש, טנג'יר.

ראו גם דבריה של פינטראבקסיס עצמה על יצירת מואיז בן-

הראש: פינטראבקסיס, הקשת.

15 כהנוב, בין שני עולמות, עמ' 203-222.

16 ראו גם: אדרת.

את אי ההתאמה של נתונים לניתוח באמצעות פרדיגמה קיימת, מה שמחייב את החוקר להתייחס באופן יצירתי לקשיים שחוזה.¹⁷ פינטו-אבקסיס התמודדה באופן דומה בשדה המחקר שלה, שהניב ממצאים שונים מעט מהמקובל בחקר הפולקלור. הדרך שסללה לעצמה לפתרון הקושי הייתה מבוססת על תהליכי ההתפרסות וההתנגדות.

כשם שמחקרה עסק בסימון גבולותיו של הסדר החברתי הסמלי ובסטייה ממנו, כך תפיסת עולמה – היא חצתה מתרסים, אתגרה גבולות קיימים, שברה מחיצות. באחד הראיונות לתקשורת, בעקבות פרסום ספרה 'סיפורים אינטימיים', אמרה: 'כחוקרת תרבות אני נעה כל הזמן בין עבר לעתיד, בין ההיסטוריה למחשבה על המחקר הבא. מעולם לא חייתי את ההווה. הספר הזה אפשר לי לחוות את הרגעים הנהדרים שיש בהווה, לראשונה בחיי'.¹⁸ ההווה של פינטו-אבקסיס עימנו היה קצר מאוד. צר לנו, עמיתיה וחבריה, שמפעלה רב השלוחות נקטע באיבו. קולה של פינטו-אבקסיס יחסר מאוד בקהילת הפולקלוריסטים בישראל. נוחי בשלום על משכבך, חברתנו האהובה.

17 קוין.

18 קשר.

קיצורים ביבליוגרפיים

- אביטוב
 ירון אביטוב, 'מי יחליף ארון חורף בארון קיץ', מקור ראשון, 9 באוגוסט 2019
- אדרת
 עופר אדרת, 'אחרי מות', הארץ, 25 ביולי 2019 (<https://www.haaretz.co.il/magazine/obit/1.7573024>)
- בן-הראש, טנג'יר
 מואיז בן הראש, בשערי טנג'יר, ירושלים 2006
- בן-הראש, לוסנה
 —, לוסנה, הוד השרון 2002
- בן-הראש, מפתחות
 —, מפתחות לתטואן, תל אביב 1999
- גדג'
 דוד גדג', 'אני כבר נקומה', הארץ, 9 ביולי 2019 (<https://www.haaretz.co.il/literature/prose/premium-1.7483446>)
- כהנוב
 ז'קלין כהנוב, בין שני עולמות: מסות ופרקי התבוננות, בעריכת דוד אוחנה, ירושלים 2005
- מונדשיין
 אורנה מונדשיין, "מחר אני הולכת" מאת נינה פינטו־אבקסיס, עיתון 77 407 (סיוון-תמוז תשע"ט), עמ' 18-19
- נוי
 עמוס נוי, "מחר אני הולכת": נינה פינטו־אבקסיס על המחלה שנהפכה לחלק מחייה', הארץ, 12 באוגוסט 2019 (<https://www.haaretz.co.il/literature/prose/premium-REVIEW-1.7665340>)
- סאיטל
 Peter Seitel, 'Three Aspects of Oral Textuality', Regina F. Bendix & Galit Hazan-Rokem (eds.), *A Companion to Folklore*, Malden, MA & Oxford 2014, pp. 75-93
- פינטו־אבקסיס, הומור
 נינה פינטו־אבקסיס, 'הומור בכינויים בקרב יהודי טיטואן דוברי החכתייה: זהות פרטית מול זהות קולקטיבית', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשס"ז
- פינטו־אבקסיס, הטווס
 —, הטווס, המגוהץ וחצי האישה: הומור כינויים ופולקלור בשיח היום־יום של יהודי טיטואן דוברי החכתייה, ירושלים תשע"ד
- פינטו־אבקסיס, הקשת
 —, 'הקשת הנמתחת בין ירושלים הבירה ל"ירושלים הקטנה" (תטואן) בספרות התיעודית ובשירה העברית', ימי ירושלים: הכנס הבין־לאומי השלישי לחקר ירושלים, יד יצחק בן־צבי, ירושלים, מרס-אפריל 2016
- פינטו־אבקסיס, מחר
 —, מחר אני הולכת, חבל מודיעין תשע"ט
- פינטו־אבקסיס, סיפורים
 —, סיפורים אינטימיים, חבל מודיעין תשע"ז
- פינטו־אבקסיס, סיפורים
 Nina Pinto-Abecasis, *Relatos íntimos*, trans. Florinda F. (ספרדית) Goldberg, Madrid 2019
- פינטו־אבקסיס, פסח
 —, 'פסח בטיטואן, פורים בגיברלטר ותשעה באב באלקאזר: מנגנוני בידול בקרב קהילות מרוקו הספרדית בראי תוצרי הפולקלור', אלעזר פאפו ואחרים (עורכים), דמתה לתמר: מחקרים לכבודה של תמר אלכסנדר, ב' (אל פריזינטי, ח-ט; מכאן, טו), באר שבע תשע"ה, עמ' 495-521
- פרס יצחק בן־צבי
 'פרס יצחק בן־צבי לחקר קהילות ישראל במזרח תשע"ה', פעמים 141 (תשע"ה), עמ' 188-189
- קון
 תומאס ס' קון, המבנה של מהפכות מדעיות, תרגום יהודה מלצר, תל אביב תשס"ה

אשר קשר, 'הסיפורים האינטימיים של ד"ר נינה פינטו־אבקסיס';
Mynet קריות, 16 בינואר 2018 (<http://mynetkrayot.co.il/%d7%9e%d>)
(7%92%d7%96%d7%99%d7%9f/255435)
נפתלי שם־טוב, 'שלא תיעלם שפת החכמייה', הארץ: תרבות
וספרות, 27 באפריל 2018

קשר

שם־טוב